

27. Черненко А.И. Префиксальный способ образования глагола речи в сербохорватском, русском и украинском языках / А.И. Черненко // Вестник Киевского университета. Методика обучения студентов-иностранцев. – К. : КГУ. – 1986. – № 10. – С. 97-101.
28. Эрнандес Р.Л. Об универсальном учебнике и национальном варианте / Р.Л. Эрнандес, Э.Ю. Сосенко // РЯЗР. – 1979. – № 4. – С. 49-54.
29. Якуба Балло. Лингвистические принципы отбора фразеологизмов для франкоговорящих (малийской аудитории) / Якуба Балло. – М. : Русский язык, 1991. – 10 с.
30. Ян Цзаоцин. О принципах учета родного языка / Ян Цзаоцин // РЯЗР. – 1986. – № 5. – С. 54-55.
31. Q'Malley Y.M. Learning strategies used by beginning and intermediate ESL Students / Q'Malley Y.M., Chamot A.U., Stewner-Mouzanares G., Kupper L., Russo N.P. // Language learning. – 1985. – Vol. 37. – № 1. – P. 21-46.
32. Politzer R. An exploratory study of learning behaviors and their relationship to gains in linguistic competence / Politzer R., Mc. Groarty M. // TESOL Quarterly. – 1985. – Vol. 19. – № 1. – P. 103-124.
33. Poter G. Poor language learners and their strategies for dealing with new vocabulary / G. Poter // ELT Journal. – 1988. – Vol. 42. – № 3. – P. 167-172.
34. Reid J.M. The learning stule preferences of ESL students / J.M. Reid // TESOL Quarterly. – 1987. – Vol. 21. – № 1. – P. 87-112.

Боть Л.П., к. філол. н.

ТЕНДЕНЦІ ТА НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ

У статті висвітлюються питання історії вивчення онтолінгвістики. З'ясовуються основні напрямки дослідження мовлення дітей.

Ключові слова: онтолінгвістика, психолінгвістика, егоцентричне мовлення, соціалізоване мовлення.

The article covers the history of onyolinguistic study. Main directions of research children's speech are determined.

Keywords: ontolinguistics, psycholinguistics, egocentric speech, socialized speech.

В статье рассматриваются основные вопросы истории изучения онтолингвистики. Анализируются основные направления исследований детской речи.

Ключевые слова: онтолингвистика, психолингвистика, эгоцентрическая речь, социализированная речь.

Конструктивні дослідження дитячого мовлення стали можливими з моменту визнання за ним статусу явища, відмінного від дорослого мовлення. Такий напрямок набув реальності, коли "теоретики дитинства" дитину почали сприймати інакше, ніж дорослого, а аналіз розвитку мовленнєвої діяльності в онтогенезі почали розглядати спираючись на твердження, що дитяче мовлення – це не напівдоросле мовлення, а особлива система з певним набором правил, що варіюються від одного періоду до іншого.

Вивчення напрямків дослідження дитячого мовлення для української лінгвістики є особливо **актуальним**, оскільки, по-перше, є ґрунтовна теоретична й практична база комплексного та глибокого вивчення онтолінгвістики, яку підготували зарубіжні науковці, а, з іншого боку, українські мовознавці, які працювали над цією проблемою, матеріалом для своїх досліджень обирали переважно російську, англійську, французьку і лише частково українську мову.

Питанням досліджуваної проблеми присвячені публікації російських та українських лінгвістів А. Залевської, І. Іванової, О. Рувольової, С. Цейтлін. Дослідження сучасних проблем українського дитячого мовлення вимагає чіткого простеження історії та тенденцій вивчення питань онтолінгвістики, тому **мета** нашого дослідження – аналіз хронологічних етапів, тенденцій та напрямків вивчення мовлення дітей.

Перші лінгвістичні систематичні розвідки дитячого мовлення з'явилися у Німеччині, коли Д. Тідеманн у 1787 році опублікував працю про розвиток мовлення свого сина.

У другій половині XIX ст. вивчення дитячого мовлення науковці безпосередньо пов'язують із проблемою виникнення мови. Дослідники в наукових працях підтверджували гіпотезу, що процес походження мовлення повторює процес мовленнєвого розвитку дитини (онтогенез), а останній повторює процес історичного розвитку мови (філогенез).

Мовлення дітей дошкільного та деякою мірою шкільного віку вивчали представники експериментальної психології та педагогіки В. Вахтеров, П. Каптерев, Т. Лабунець, Г. Тумім та ін. Вони шукали зв'язки між використанням мовних засобів та розумовими здібностями дитини на певних етапах навчання. Так, В. Вахтеров після багаторічних спостережень за своєю донькою зробив спробу дати цілісну картину мовленнєвого розвитку. Психолого-педагогічний напрямок у XX ст. перейняли П. Блонський, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Синиця та інші.

У першій половині XX ст. серед досліджень за мовленнєвим розвитком дітей значне місце займали щоденникові записи. Однією з ґрунтовних праць була книга Клари та Вільгельма Штерн "Die Kindersprache", матеріалом для якої слугували записи мовлення їхніх дітей Гільзи та Гунтера (Лейциг, 1931). Автори виокремили етапи засвоєння синтаксису, прослідкували процес ускладнення речення – від однослівного речення до складних конструкцій, а також розробили "спеціальну лінгвістику дитячого мовлення" [13, с. 29]. Із середини 30-х – до другої половини 40-х рр. XX ст. А. Грегуар проводив детальне монографічне дослідження розвитку мовлення своїх дітей. У працях щоденникового характеру засвоєння мовлення розглядається як поступове наближення до оволодіння правилами, які дозволятимуть продукувати правильні висловлювання, а саме мовлення дитини зіставляється з положеннями граматики, які вважаються нормативними.

Більшість записів створювали батьки дітей і стосувалась вони загалом психологічного плану (Н. Гаврилова, М. Стакорська, Е. Стачинська, Н. Менчинська та ін.). Незважаючи на скрупульозність та деталізованість у викладі матеріалу, ці праці залишаються на описовому рівні, не претендуючи на узагальнення, виявлення тенденцій і будь-яких закономірностей. У цих

дослідженнях процес оволодіння мовою визначався оточенням і тлумачився як соціальне явище. Такий фенотипічний аспект розвитку мовлення наслідком порушити Ж. Піаже. Відповідно до його генетичної епістемології (гносеології) сенсомоторний та когнітивний плани сприяють появі перших ознак вербальної поведінки дитини, а процес розвитку мовлення напряму залежить від загального розвитку дитини.

Після низки досліджень, що були присвячені з'ясуванню функції мовлення у дітей, Ж. Піаже робить висновок, що висловлювання дітей можна поділити на дві групи, які можна назвати егоцентричне та соціалізоване мовлення. Конститутивним досягненням Ж. Піаже стало відкриття егоцентризму дитини. Науковець описав три види егоцентричного мовлення: ехолалія (повторення), монолог, дуальний або колективний монолог [9, с. 21].

Під поняттям "егоцентричне мовлення" Ж. Піаже розумів мовлення, яке насамперед відрізняється своїми функціями. "Мовлення егоцентричне, – зазначає Ж. Піаже, – в першу чергу тому, що дитина говорить тільки про себе, так ніби вона голосно розмірковує [9, с. 17]. На думку вченого, дитина не може підтримувати діалог з дорослим, оскільки вона ще не здатна приймати погляди партнера, які можуть відрізнятись від її власних; дитяче мовлення егоцентричне насамперед тому, що дитина до певного віку передає інформацію тільки зі своєї позиції і не намагається проаналізувати думки й міркування партнера по комунікації. Таке трактування егоцентричного мовлення зустріло багато протиріч (А. Айзеке, Ш. Бюлер, Л. Виготський, В. Штерн та ін.), які були враховані Ж. Піаже для уточнення феномену егоцентризму.

Продовжуючи лінію аналізу теорії Ж. Піаже, започатковану Л. Виготським, відомі психологи та психолінгвісти П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, вважали помилковим прагнення Ж. Піаже розглядати психічний розвиток дитини як індивіда, який тільки поступово й досить пізно залучається до системи суспільних стосунків. Ж. Піаже, на їхню думку, не враховував того факту, що дитина з перших днів свого життя спілкується з людьми, стає

членом людського колективу. За словами О. Леонтєва, уже перша предметна дія дитини відбувається в умовах її спілкування з дорослими, а ставлення дитини до предметного світу завжди є соціально опосередкованим [6, с. 221].

На сьогодні, незважаючи на те, що школа Л. Виготського довгий час займала провідні ролі, ці дві концепції (Ж. Піаже та Л. Виготського) мають рівні позиції і мирно співіснують у переконаннях науковців.

Вирішальний внесок у розвиток власне лінгвістичних аспектів вивчення дитячого мовлення зробив О. Гвоздев. У 1927 році була опублікована перша стаття "Засвоєння дитиною рідної мови", у якій вчений узагальнено виклав спостереження над мовленням дитини. Найважливіші праці зібрано в книзі "Вопросы изучения детской речи" (1961), а неопубліковані матеріали під редакцією О. Сиротиніної вийшли 1980 року під назвою "От первого года до первого класса".

Протягом 1921 – 1929 О. Гвоздев послідовно проводив записи мовлення свого сина, які потім обробив за трьома напрямками: фонетика, синтаксис і морфологія, збагачення словникового запасу та супроводив лінгвістичними коментарями. Основний задум О. Гвоздева – проаналізувавши процеси оволодіння мовою та мовленням в дитячому віці, глибше збагнути закономірності мови й зрозуміти перспективи її розвитку.

Дослідження О. Гвоздева охоплюють весь період мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку; один із його висновків стосується мовленнєвої готовності дитини до навчання у школі. Він зазначає: "В цей час дитина вже на такому рівні оволодіває складною системою граматики, включаючи тонкощі синтаксису та морфології, що засвоювана мова стає для неї дійсно рідною і насправді досконалим засобом для мислення та спілкування" [3, с. 215].

Потрібно зазначити, що в кінці 20-х на початку 30-х років почався етап крос-секційних студій, який змінив період "одиначного" лонгітуду, що був заснований на щоденниковій фіксації мовлення однієї дитини. Зіставлення зразків мовлення декількох дітей допускало використання різноманітних

статистичних методів; стало ймовірним проведення заздалегідь спланованих досліджень, які давали можливість спрямовувати мовленнєву діяльність дитини в потрібний для експериментатора бік. Цей напрямок у вивченні дитячого мовлення представлено іменами Ф. Афонського, Д. Маккарті, М. Рибнікова, М. Рибнікової.

На жаль, починаючи з середини 30-х років ХХ ст. кількість досліджень, присвячених дитячому мовленню, помітно зменшилась. Це було пов'язано із забороною застосовувати методи психотехніки та тестування, офіційні ідеологи посилили критику на праці деяких провідних психологів (у немилість потрапили також роботи Л. Виготського), ставилось завдання зробити психологію матеріалістичною наукою й докорінно перебудувати її на основі вчень І. Сеченова та І. Павлова. До кінця 50-х років учені змушені були описувати всі форми людської поведінки, зокрема й мовлення, за допомогою понять про другу сигнальну систему, тобто не виходячи за межі теорії вищої нервової діяльності академіка І. Павлова.

До початку 60-х рр. було напрацьовано велику кількість робіт з проблем дитячого мовлення. Постало питання віднайти такий науковий підхід, який дозволив би узагальнити напрацьовані дослідження й створити теорію, що з'ясуватиме внутрішні механізми функціонування та розвитку дитячого мовлення. З цього часу розпочинається період "лонгітюдних зрізових студій" (С. Цейтлин), який представляє собою деякий синтез методологічних досягнень двох попередніх періодів ("щоденникових" та "крос-секційних студій"). На зміну щоденникам прийшли документальні записи мовлення дитини, які проводились із заздалегідь визначеними часовими інтервалами. "Це теж був лонгітюд, але в ньому не існувало випадковості й фрагментарності" [12, с. 9].

Дитяче мовлення обирають за об'єкт дослідження психологи, психолінгвісти, лінгвісти, використовуючи при цьому свої, специфічні, методи, концентруючи увагу на якомусь одному аспекті цього складного явища.

Психологів мовлення цікавить насамперед як феномен, що тісно пов'язується з психікою людини, із його загальною

діяльністю, спрямованою на активну взаємодію зі світом, тобто як діяльність, яка на певному етапі розвитку дитини стає провідною. Психологічний підхід до вивчення дитячого мовлення розкриває фізіологічні процеси, закладені в основу засвоєння мовлення дитиною.

Одним із курсів вивчення дитячого мовлення в 50–80-х рр. ХХ ст. став психолінгвістичний напрямок, який має ряд особливостей. Дитяче мовлення психолінгвістами вивчається не як матеріал для пізнання психічних процесів, а як засіб, основна функція якого – комунікативна, і цим визначається коло досліджуваних питань: мовленнєвий розвиток дитини під впливом поставлених суспільством потреб спілкування, етапи онтогенезу мовлення, оволодіння спілкуванням в онтогенезі, проблема сприймання й розуміння мовлення та ін.

Якщо лінгвістичні дослідження дитячого мовлення більш уважні до мовлення як лінгвістичного феномена (хоч у межах таких досліджень неможливо розв'язати важливі питання, які стосуються мовленнєвого розвитку дитини, механізмів оволодіння мовою), то психолінгвістика, займаючись вивченням мовленнєвої діяльності дитини, починаючи з моменту її народження, і закінчуючи результатом – фактом сприймання й розуміння "мовленнєвої продукції" [2, с. 42], детально не описує мовні засоби дитячого мовлення, оскільки у фокусі досліджуваних нею питань мовлення розглядається у контексті психічних процесів. Звідси випливає й один із недоліків психолінгвістичного підходу до вивчення дитячого мовлення – з метою підтвердження якоїсь гіпотези, психолінгвісти проводять штучні експерименти, спрямовані на отримання обмеженого мовленнєвого матеріалу.

Найбільш розповсюджена психолінгвістична трактовка дитячого мовлення зводилась до встановлення послідовності появи у висловлюваннях дітей тих чи інших одиниць і конструкцій та до кількісних підрахунків різноманітних класів слів дітей різного віку. О. Леонт'єв зауважує, що надзвичайно малочисельними є праці, "у яких розвиток мовленнєвих здібностей дитини розуміється як послідовна будова

багаторівневої системи" [7, с. 8]. Психолінгвістичний підхід, що синтетично поєднав психологічний, психофізіологічний, лінгвістичний, а також культурно-історичний підходи, дозволив найбільш адекватно змоделювати процеси, закладені в основі теорії мовленнєвої діяльності, яка вивчала всі прояви мовленнєвої поведінки носія мови.

Становлення комунікативної лінгвістики, яке почалося у другій половині ХХ ст., сприяло повороту мовознавства до проблем живого спілкування, мовленнєвої діяльності з урахуванням різноманітних факторів. Однією з найбільш типових і самобутніх рис онтолінгвістики є високий ступінь конкретно-ситуативної обумовленості дитячого висловлювання, тому без опису ситуації, у якій відбувається мовленнєвий акт і яка стає складовою частиною комунікації, неможливо об'єктивно досліджувати мовлення дітей. Науковці розуміли, що вивчення дитячого мовлення повинно принципово відрізнятись від традиційних лінгвістичних досліджень сформованого мовлення. З'явилися праці присвячені "опису задумів, що передаються за допомогою перших мовленнєвих актів дитини" (Дж. Брунер), аналізу комунікативних функцій дитячих висловлювань (О. Шахнарович, В. Овчинніков), дитячій комунікації, що розглядалася з урахуванням усіх аспектів та засобів спілкування (Н. Лепська). У сучасних мовознавчих студіях закріпилась міжнародна співпраця в галузі онтолінгвістики. Це відбувається завдяки зусиллям Міжнародної асоціації з вивчення дитячого мовлення (IASCL), яка об'єднує науковців із різних країн.

Потрібно зазначити, що в українському мовознавстві першою розвідкою дитячого мовлення вважається праця І. Франка "Дітські слова в українській мові". У сучасній українській лінгвістиці до дитячого мовлення підходять як до особливого етапу онтогенетичного розвитку мовлення. Його розглядають у розрізі багатьох площин. Над питаннями номінативної діяльності в онтогенезі мовлення займаються О. Рудьова, О. Снітко, І. Сухан,. Ними описано номінативні одиниці, складено типологію дитячих номінацій. [10; 11]. Специфіку фольклору дітей різного віку аналізують Т. Бакіна,

Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Зозуля [1; 4; 5]. О. Моїсеєнко на матеріалі сучасної англійської мови розглядає дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення [8].

Отже, мовлення дитини як вихідна точка для розв'язання багатьох теоретичних і практичних завдань, зв'язаних з проблемами виникнення й розвитку людського мовлення, його викладання, вже багато років привертає увагу лінгвістів, психологів, педагогів, психолінгвістів. Кожен новий напрямок дослідження дитячого мовлення, переймаючи попередні теоретичні підґрунтя та результати експериментів, вносить своє бачення в аналіз питань онтолінгвістики.

1. Бакіна Т.С. Сучасний фольклор школярів (Особливості творення й побутування) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07. "Фольклористика" / Т.С. Бакіна. – К., 1997. – 24 с.

2. Вайнштейн А.М. Принципы и методика лингвистического описания детской речи / А.М. Вайнштейн // Детская речь и пути ее совершенствования : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1989. – С. 42.

3. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи / А.Н. Гвоздев. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 471 с.

4. Дзюбишина-Мельник Н. Художнє слово в устах дитини / Н. Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – К., 1996. – Вип. 48-49. – С. 155-160.

5. Зозуля Н.В. Роль експресивності дитячого фольклору у формуванні мовної особистості дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н.В. Зозуля. – К., 2002. – 17 с.

6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Смысл ; СПб. : Лань, 2003. – 287 с.

7. Леонтьев А.А. Основные направления прикладной психолингвистики в СССР / А.А. Леонтьев // Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики. – М. : Наука, 1972. – С. 7-24.

8. Моїсеєнко О.Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О.Ю. Моїсеєнко. – К., 1999. – 20 с.

9. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже – М. : Прогресс, 1994. – 528 с.